

Recensioner

**BESKOW, PER – HELLSTRÖM, JAN ARVID – NILSSON,
NILS-HENRIK
DEN KRISTNA KYRKAN. FRÅN APOSTLARNAS TILL
RENÄSSANSEN**

Natur och Kultur, Stockholm 1995. 236s, ISBN 91-27-01795-8

Det är mycket glädjande att det nu finns en modern handbok i ämnet på svenska. Boken ger ett gott intryck och på drygt 200 sidor tecknas de stora dragen av nästan 1 500 års kyrklig historia, men den begränsas inte av enbart historiska aspekter. Här vävs kyrkohistoria samman med idéhistoria, liturgik, kyrkorätt och annat för att ge perspektiv på framställningen. De rikliga illustrationerna ger liv åt texten. Bibliografi, flera register och många sidhänvisningar underlättar läsandet och gör att boken också försvarar sin plats som referenslitteratur i bokhyllan. Det var behovet av ett läromedel för det teologiska studiet som ledde fram till att detta material utarbetades i början av 80-talet, men det sätt boken är skriven på gör att inte bara fackteologer kan få utbyte av den.

En kvarleva från bokens tid som provisoriskt häfte för studenter är de skönhetsfel som tyvärr fortfarande finns. På ett flertal ställen har inte sidhänvisningarna införts, det finns felaktiga sidhänvisningar samt andra korrekturfel. Hymnen *Crux fidelis* har fått fel nummerhänvisning till *Den svenska psalmboken 1986*. Innehållsmässigt skulle boken på sina håll tjäna på att vara lite tydligare. Som exempel kan nämnas behandlingen av den niceno-konstantinopolitanska trosbekännelsen. Den introduceras på s 47, men först senare på s 99 och s 126 klargörs vad som innehållsmässigt blev tillagt i Konstantinopel 381. Förvirrande finner jag användningen av begreppen "högmässa med nattvard" (s 66) respektive "högmässaordningen" (s 161). Enligt *Den svenska kyrkohandboken 1986* finns ingen ordning benämnd "högmässa med nattvard". Är det ett begrepp som ärvt från tidigare kyrkohandbok?

Den kristna kyrkan. Från apostlarna till renässansen är en mycket läsvärd bok. På ett lättillgängligt sätt lotsar oss författarna genom kyrkohistorien. Det är få sidor för många århundraden, men boken är bra och jag vill rekommendera den varmt till alla som intresserar sig för ämnet.

Anna Jönsson

DEN SVENSKA TIDEGÄRDEN. PÅ UPPDRAG AV LAURENTIUS PETRI SÄLLSKAPET FÖR SVENSKT GUDSTJÄNSTLIV SAMMANSTÄLLD AV RAGNAR HOLTE.

1. COMPLETORIUM – KYRKANS AFTONBÖN

Verbum 1995. 111 s, ISBN 91-526-2346-7,

2. MORGON- OCH AFTONSÅNG – LAUDES OCH VESPER

Verbum 1996. 332 s, ISBN 91-526-2430-7

Tack vare Tidegårdens pionjärer – Arthur Adell och Knut Peters – växte Den svenska tidegården fram från en ringa början 1924 under namnet Svensk Tidegård till mogen frukt 1944, då med namnet Den Svenska Tidegården. Denna har sedan utkommit i sju upplagor. Något av dess historia kan studeras i *Tidegårdens Tillskyndare* (TRO & TANKE 1991:5). Efter en tillvaro i häften utkom Musiken till Den svenska tidegården, del I, Antifonale till veckans tideböner, 1949, och del II, Antifonale till kyrkoårets tideböner, 1959.

Vad Den svenska tidegården (Sv T) har betytt för tidegårdsrörelsen i Svenska kyrkan, kan inte överskattas. Flera generationer har lärt sig älska Psaltaren som bönbok tack vare Sv T. Rörelsen blev inte bara prästernas utan lika mycket lekfolkets. Att leva med Psaltaren blev inte bara att läsa Guds ord utan att bedja Guds ord.

Den akuta anledningen till den nya upplagan av Sv T är givetvis Bibelkommissionens nya Psaltaröversättning 1995 som – väl att märka – endast är en provöversättning. Den är nödvändig och välkommen eftersom 1917 års översättning länge har upplevts som föråldrad.

Redigering

Den nya Sv T har förnyats i flera avseenden, inte bara språkligt. Dispositionen är mycket praktisk. Tidebönerna presenteras i tre hanterliga böcker: completorierna finns samlade i en tunn volym, laudes och vesper i en, som är huvuddelen, och middagsbönerna i en tredje, som utges 1997. Varje tidebön är utskrivet i sin helhet – man behöver alltså inte slå fram och tillbaka, eller i flera böcker. Varje bok innehåller dessutom inte bara veckans utan också kyrkoårets tideböner.

Textböckerna är även försedda med noter (för sång), varför man inte behöver en särskild sångbok. Detta hindrar emellertid inte att tidebönerna utan större olägenhet bara kan läsas, om man inte önskar eller kan sjunga. Men inbjudan till sång finns alltid där. Notskriften är mycket tydlig och lättläst, vartill inte minst den numera vedertagna skaftlösa notationen bidrar.

Kommentarer och förklaringar i slutet av varje del ger en oumbärlig introduktion till tidebönernas andliga och liturgiska innehåll, t ex de olika

motiv som möter i deras veckodags- och kyrkoårsantifoner, samt viktiga musikaliska anvisningar. En utförligare presentation av Sv T ges i boken *Gregorianik* (TRO & TANKE 1995:4).

Texten

All text är, som nämnts, moderniserad. Antalet psalmer har utökats, och som *Cantica* används vid sidan av de tre ”stora” – *Benedictus*, *Magnificat* och *Nunc dimittis* – flera hymnartade texter ur både GT och NT. Denna utökning har inspirerats av den med Sv T parallellt utgivna, första katolska tidegården på svenska, *Kyrkans dagliga bön* (1990), av vilken en förenklad utgåva kom 1995 under namnet *Tidegården, Kyrkans dagliga bön* (KDB). Från denna bok har ett omfattande bönematerial införlivats med Sv T. Vad gäller psalmerna har Sv T emellertid följt sin egen ursprungliga ordning att erbjuda de pastoralt mest användbara. I Svenska kyrkan föreligger ju ingen plikt att bedja hela *Psaltaren* under loppet av en viss tidsperiod.

Dispositionen av psalmerna, liksom av antifonerna, är i Sv T mycket noga genomtänkt utifrån den kristna tolkningen av *Psaltaren*: den att det är Kristus som besjunges eller som talar i psalmerna, enligt Jesu egna ord i Luk 24:44: ”...allt måste uppfyllas som står skrivet om mig i Moses lag, hos profeterna och i psalmerna”. Att ständigt ha detta levande är angeläget för varje ledare och brukare av tidegården. Den kristologiskt viktiga psalmen 110, som får en grundlig belysning i boken *Psaltaren* (TRO & TANKE 1996:3), är en av de mest utnyttjade med sinnrikt växlande antifoner efter kyrkoåret.

Då matutinen – som funnits i Sv T och därmed i *Det Svenska Antifonalet* – inte kommer att utges, har dess ingångspsalm 95, *Venite*, placerats som ingång till laudes jämte några alternativpsalmer; detta enligt den nya katolska ordningen. De sedvanliga ingångsversiklarna (”Upphöjd vare du, Gud...”) finns dock med i avdelningen *Tillägg*. Här finns också *Te Deum*.

I laudes- och vesperboken erbjuds ett lektionarium för vardagar med både gammaltestamentliga och nytestamentliga läsningar. Varje tidebön kräver alltså ytterligare en bok, nämligen Bibeln, men bibelläsningen är ju en av hörnpelarna i tidegården. I den meningen är varje tidebön en läsningsgudstjänst.

Musiken

Den svenska tidegården håller fast vid den gregorianska sången som följt med från början. Det finns inga övertygande skäl att bryta den traditionen, såsom man gjort i KDB där psalmtoner och antifoner *nykomponerats* i en mycket förenklad gregoriansk stil. I Sv T däremot möter man den autentiska tidegårdssången i all dess rikedom. De flesta mycket väl insjungna och älskade antifonerna finns kvar. Inte minst glädjande är att de flesta antifonerna till Symeons lovsång är desamma såväl textligt som musikaliskt. Det musikaliska smycket ”Var mig nådig, Gud, och hör min bön” och dess hal-lelujavariant för påsken finns kvar.

Till alla nya melodier, som presenteras pga nytillkomna texter, finns alltid gregorianska förlagor. Bland allt nytillkommet kan nämnas den både vackra och lättsjungna julantifonen "Ett barn är fött", sammankopplad med den traditionella juldagsläsningen ur Jes 9, som får stark lyster genom att reciteras på femte psalmtönen.

Psalmtönerna

En av de stora fördelarna med Sv T är sålunda att de klassiska psalmtönerna används i psalmrecitationen. Detta system har en enastående flexibilitet som passar utmärkt till svenska språket med dess rika accentsystem, där t ex betoning sker med såväl tryck som förlängning och tonhöjning. Att redan latinet, kring vilket den gregorianska sången utvecklats, inte sällan bereder svårigheter vid textunderläggning – särskilt i kadenser – förtigs alltid när man påpekar motsvarande svårigheter i svenskan. De flesta nyskapade psalmtönssystem som brukar utmärkas av påfallande stelhet och torftighet, får brottas med precis samma problem. Det går helt enkelt inte att skapa ett nytt psalmtönssystem som kan eliminera *alla* textunderläggningsproblem. Att sjunga efter en formel, den må vara hur enkel som helst, innebär ju alltid en form av stilisering.

Det finns alltså ingen anledning att frånga det klassiska psalmtönssystemet. Detta har nio olika strukturer eller scheman av olika svårighetsgrad, alltifrån den enkla, andra tonen med enkelaccent både i mittkadens och slutkadens, till sjunde tonen med dubbelaccentuering i båda kadenserna. Eventuell förekomst av förberedelsenoter till kadenserna bidrar också till att ge den enkla tidegärdspsalmodin karaktär av en Kleinkunst – som är inte så litet av stor konst med ett ibland subtilt spel mellan mittkadens och slutkadens. Redan psalmtönerna ger en behaglig, ja nödvändig, omväxling i de långa recitationerna. I Den svenska tidegården är text och musik anpassade till varandra med den största lyhördhet och omsorg och med största sakkunskap.

Fördelningen av psalmtönerna i Sv T visar som tidigare någon övervikt för de enklare tonerna, såsom andra och åttonde, medan Cantica som sig bör tilldelats de litet rikare utformade psalmtönerna.

Antifonernas musik

Alla antifoner är hämtade ur den klassiska gregorianska repertoaren där melodiken kan röra sig mellan helt syllabisk stil – dvs med en not för varje stavelse – och rikt melismatisk stil med ibland eller ofta flera noter på olika stavelser. Hur redan en (nästan) syllabisk melodi t o m kan rymma något av texttolkning demonstreras fint i t ex påsktidens Benedictusantifon "Jag stiger upp till min Fader...", med dess snabba stigning en hel oktav. Men att göra syllabisk till högsta norm kan bara resultera i en i längden tröttande monotoni, särskilt vid dagligt bruk.

Till de rikaste antifonerna hör Benedictusantifonen i lördagens laudes

"Lovet och priset..." (Upp 7:12). Lyckligtvis är texten här, undantagsvis, inte från NT 81, där man sorterat allt som tillhör Gud i språkligt prydliga grupper, utan från 1917, där man staplar "Lovet och priset och visheten och..." på varandra i en till synes oändlig räkka. Denna mycket melismatiska antifon, kongenial med texten, sjunger man kanske inte direkt från bladet. Det säger sig självt att tidegårdens musik kräver ett visst mått av övning, som all annan sång, och inte bara för gemenskapens skull. Att inte ha tid/möjlighet att öva sången till Guds ära är etiskt oacceptabelt. Erfarenheten säger också att den musik man arbetat med för att så småningom införliva med sin (utantill)repertoar, får ett särskilt värde, inte bara musikaliskt-estetiskt utan just andligt. Och vad är det som säger att det man lärt sig (*by heart*) inte kan "komma från hjärtat", bli funktionellt och ett äkta uttryck för ens innersta bön? Den gregorianska sången har också skönhetsvärdet som kan väcka tacksamhet mot all skönhets källa. De rika melismerna i t ex ett Halleluja kallas inte utan skäl för Jubilus. Ett sådant Jubilus möter i påskcompletoriets "Ärans Konung" och i den nytillkomna caudan (slutdelen) till psalm 134.

Guðrun Zethelius

FULTON, TORBJÖRN **STUCKARBETEN I SVENSKA BYGGNADSMILJÖER FRÅN** **ÄLDRE VASATID**

Acta Universitatis Upsaliensis, Ars Suetica 16, Diss. Uppsala 1994

1500-talets kyrkliga miljögestaltning är ett ämne som sällan är föremål för vetenskaplig behandling. Ö h t har det svenska 1500-talet som konstepok länge försumrats, jämfört med medeltiden, som sedan en längre tid tillbaka än en gång står i centrum för många kvalificerade forskares intresse, och stormaktstiden som allmänt betraktas som en kulturellt och visuellt rik epok att fördjupa sig i. 1500-talet däremot framstår som den kulturella och visuella utarmningens tid, gråsvart reformatorisk och dessutom med nationalstatens uppbyggnad som första mål, för vilket konstskatter fick försäljas och estetiska impulser offras.

Två forskare som på senare tid har ägnat sig åt 1500-talets konstalster är Mereth Lindgren, som belyst det efterreformatoriska kyrkomåleriet, och Inga-Lena Ångström, som skildrat altarpuppseternas historia från reformationen till Magnus Gabriel De la Gardies död 150 år senare. Ett tecken på att 1500-talet ytterligare kommer att ägnas forskarmödor är ett av HSRF finansierat, tvärvetenskapligt projekt som startat vid Uppsala universitet,

”Renässansen – mellan medeltid och modernitet. Konst, retorik och politik i svensk och italiensk renässans”.

En forskare som länge haft 1500-talet som huvudsyssla är Torbjörn Fulton, vars avhandling om stuckaturkonsten i Sverige under äldre Vasatid publicerades hösten 1994. Fultons egentliga forskningsområde är byggnadskonst med tonvikt på dekorativa arkitekturelement och arkitekturens ikonografi och ikonologi. I hans avhandling analyseras ingående – förutom det s k Kungsmaket på Kalmar slott och fasadstuckaturena på Uppsala slott – tre kyrkliga miljöer, nämligen slottskyrkan i Kalmar, slottskyrkan i Uppsala och det Jagellonska koret i Uppsala domkyrka. Han diskuterar flera aspekter av stuckaturkonstens tillämpning i dessa sammanhang med hjälp av komparativ stilanalys, granskande av förlageproblemen och förslag angående möjliga upphovsmän och beställare. Vidare analyserar han de olika miljöernas funktioner samt innebörden i de bildprogram som förekom.

Stilbildning och symbolisk betydelse är två frågeställningar som Fulton genomgående diskuterar parallellt. Hur kommer beställarens och arkitektens formvilja till uttryck i det aktuella rummet? Kan man utläsa någon motsättning mellan arkitektens sätt att tolka sitt uppdrag och hantera sina inspirationskällor och beställarens intentioner? När det gäller slottskyrkan i Kalmar, tycker sig Fulton kunna spåra en divergens mellan Dominikus Pahrs avsikt att skapa ett för svenska förhållanden påfallande renässansmässigt, dvs klassicerande rum och de goticerande tillägg som enligt författaren bör ha tillkommit på initiativ av kungen; detta för att förstärka dess kyrkliga karaktär.

Kungen i detta sammanhang är Johan III, regenten med byggmani och teologiska insikter utöver det vanliga. Även slottskyrkan i Uppsala och Jagellonska koret i stadens domkyrka är Johan den egentlige upphovsmannen till. Fulton påpekar dock att kung Johan egentligen inte hann fullfölja sina byggnadsprojekt. Han lämnade ett stort antal halvfärdiga slott och kyrkor efter sig.

Det Jagellonska koret byggdes och smyckades för kungens första hustru, den polska prinsessan och katolskt troende Katarina, som dog 1583 och som gravsattes i Uppsala i februari 1584. Gravkoret, det vackraste svenska rum som är bevarat från 1500-talet, kom att uppta två travéer i korföljden på katedralens norra sida. Förutom den östvästligt orienterade gravtumban skulle finnas plats för altare och det prästerskap som skulle läsa själamässorna. På stilkritiska grunder menar sig dock Fulton kunna konstatera att gravkoret måste ha färdigställts under Sigismunds regering, eftersom de sannolika förlagorna till stuckaturutsmykningen, ornamentstick av Wendel Dietterlin, inte publicerades i sin helhet förrän 1598, i mindre delar 1593 (s 227).

Avgjort mest intressanta ur liturgisk och ikonografisk synpunkt är Fultons resonemang och hypoteser kring Johans kyrka på Uppsala slott. Om kyrkorummet i sin helhet varit stuckpryvt, vilket mycket tyder på, har det

en gång varit en av de mest omfattande stuckerade miljöerna i Europa (s 157). Vad var då syftet med Johans ansträngningar för att åstadkomma en så rik bildskrud med ett så genomtänkt ikonografiskt program i kyrkan på Uppsala slott? Var detta enbart tänkt som gudstjänstrum för kungafamiljen och hovet under deras vistelse i staden? Nej, Fulton har på den punkten en fascinerande idé som dock är svår att föra i bevis: Johan skulle ha planerat slottskyrkan som sin gravplats!

Fulton har i kapitlet "Kyrkan sedd ur liturgisk och idéhistorisk synvinkel. Johan III:s insatser, diskussion", mycket att säga om ikonografin och dess teologiska innebörd, i första hand i förhållande till Johan III:s kyrkliga åskådning och hans liturgi. Det är ett mycket intresseväckande avsnitt med många viktiga iakttagelser, även om man någon gång känner att författaren gått lite för långt. Motiven på kyrkans altarpålägg är Födelsen på norra sidoskeppets bottenvåning och en okänd scen på motsvarande plats i söder. Det höga mittskeppets fondvägg uppvisar Korsfästelsen, Uppståndelsen och Tronande Kristus. Fulton menar att bildprogrammet "sammanfaller med innehållet i de prefationsböner Johan III infört i sin liturgi" (s 186), där Kristi födelse behandlas i bön 1–3, Korsfästelsen i bön 4, Uppståndelsen i bön 6 och Kristus som himlakonung i bön 7. En enklare förklaring till överensstämmelsen är väl att bildsviten liksom prefationsbönerna tar upp kyrkoårets, dvs frälsningshistoriens huvudpunkter. Mera övertygande är Fultons tolkning av de talrika änglabilderna i förhållande till Johan III:s liturgi som starkt betonar att Kyrkan består av både den himmelska och den jordiska församlingen. Sanctus blir då en växelsång mellan båda, enligt "Sicut duplex est Ecclesia, Angelorum et hominum; ita duae partes huius Hymni..." (s 186). Dessa änglabilder utgör också en viktig länk i den kedja av bevis som Fulton flätar för att slottskyrkan skulle vara avsedd att bli kungens gravkyrka. De skulle då ha samma uppgift som motsvarande bilder i Jagellonska koret; en änglaskara i bön för den avlidna (s 194ff). Författaren påpekar också att den stora stuckreliefen på västväggen föreställande Israeliterna och kopparormen i öknen förskjutits i höjddled, sannolikt för att lämna plats för ett gravmonument (s 202). Kanske skulle man också kunna tillägga att just detta motivval talar för att Johans grav skulle placeras i dess närhet: budskapet är ju frälsning från dödlig sjukdom genom åsynen av den upphöjda ormen. Den dödes "blickriktning" skulle ju vara altarpålägget med korsfästelsescenen och kanske ytterligare ett altarkrucifix.

När det gäller inspirationskällor, diskuterar författaren såväl fondväggen i Filip II:s Escorial i Spanien som den ryskortodoxa ikonostasen. Om den senare har varit förbild, menar Fulton att detta skulle kunna ses som ett utslag av Johans intresse för även östkyrklig teologi, en tanke som kanske inte förefaller särskilt väl underbyggd (s 154). Troligare är, enligt min uppfattning, att den grandiosa bildväggen som fond i ett kyrkorum var ett motiv som under 1500-talets senare del kom till användning i såväl Öst- som Västeuropa, även om det tog sig olika uttryck. Ikonostasen har naturligtvis

mycket äldre anor än så, men den blev under denna tid i Ryssland rikare utformad och dekorerad. Dessutom samverkade i Uppsala slottskyrkans östvägg med en i viss mån motsvarande västvägg, något som knappast var fallet i de östliga kyrkomiljöerna.

Torbjörn Fultons avhandling rymmer en imponerande faktamängd om de miljöer han behandlar och dessutom många inspirerade och inspirerande analyser och tolkningsförslag kring Johan III:s kyrkokonstnärliga insatser.

Hedvig Brander Jonsson

GILLGREN, PETER

GÅVA OCH SJÄL. EPITAFIEMÅLERIET UNDER STORMAKTS-TIDEN

Ars Suetica 17. Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala 1995. 216 s, ISBN 91-554-3521-1

Peter Gillgren har skrivet utraditionel kunsthistorie i sin doktor afhandling fremlagt ved Uppsala universitet. Han har sat sig for at skrive en bredt anlagt mentalitetshistorie om det at give gaver til guden, denne handlings tætte relation til håbet om det evige liv og dens billedlige udtryk i 1600-tallets svenske epitafiemaleri. Hele afhandlingen præges af forfatterens søgen efter store sammenhængende strukturer i menneskets forhold til det guddommelige og til kunsten. Det er på en meget overbevisende måde lykkedes Peter Gillgren at sætte det svenske epitafiemaleri ind i en europæisk mentalitetshistorisk sammenhæng, der trækkes så langt tilbage som til antikken. Det er flot. Man spørger sig selv, hvordan det kan lade sig gøre. Det kan det, fordi Peter Gillgren har defineret epitafiet som en gave til guden. Det er hele afhandlingens fundament at definere stiftelsen af et epitafium som en altovervejende religiøs handling. Forfatteren har undgået at diskutere den gængse opfattelse af epitafiet som et minde over en afdød. På side 71 gennemgås de tre ord, som igen og igen læses i epitafiernes indskrifter, og som Peter Gillgren mener konkretiserer epitafiets gavekarakter: "ära, prydnad och åminnelse". Han påpeger, at ordet "åminnelse" i samtidens visitatsbøger blev brugt om idømmelse af pengegaver som bod for begåede synder. Det er meget interessant, men gælder det også ordene "minne" eller "gedöchniss", som i nogle af de omtalte epitafier bruges i stedet for ordet "åminnelse"?

I stedet for at gå traditionens vej og slide sig igennem et udførligt katalog har Peter Gillgren indskrænket sig til at lave en fortegnelse med oplysning om navn, årstal og motiver over de ca. 400 malede og udhugne epitafier, der

danner det empiriske grundlag for afhandlingen. Til gengæld har læseren fået en ligetil og velskrevet indførelse i gavevæsenets historie, ex voto, mirakler og alle mulige aspekter af bøn, andagt, kontemplation og fromhedsliv. I de indledende afsnit er det kulturelle rum beskrevet, som forfatteren mener var konstituerende for det svenske epitafiemaleri. Epitafiet ses som del af et kulturelt fænomen, der strækker sig langt ud over epokens grænser. Peter Gillgren er gået udenom kunsthistoriens gængse kategorier og har i stedet formuleret sine egne. Det gælder for eksempel begrebet "communiomotivet". Betegnelsen dækker over temaet: menneskets møde med det guddommelige. Communiomotivet er den kunstneriske gestaltning af det, som er selve formålet med den religiøse kult, nemlig det at blive forenet med det guddommelige gennem bøn, offer og ritus.

Peter Gillgren har i billedkunsten set tre typer skildringer af individets forhold til det guddommelige: den objektive, den subjektive og den transcendentale. I den førstnævnte fromhedstype hylder den troende guden som noget objektivt og som noget udenfor sig selv. I den subjektive skildres den troende som et religiøst individ, hvis sjæl ligesom opfyldes af den guddommelige ånd. Den transcendentale kategori indebærer fremstillingen af mennesket som den søgende. Her kan det guddommelige kun nås gennem "hermeneutisk anstrængningen" d.v.s. gennem en individuel tolkning af religiøse tekster og symboler. Forfatteren har brugt de tre fromhedstyper til at beskrive en udvikling fra det objektive til det subjektive og transcendentale i det svenske epitafiemaleri.

Bogen rummer mange perler. I kapitel VII forklares den religiøse forestilling, som gjorde det muligt at guddommelige, døde og levende kunne skildres i samme rum. Forfatteren mener at finde svaret i Augustinus' tids- og evighedsbegreb og disse begrebers relation til bønnen og den kristne tro. I kapitel X præsenteres læseren for "Gåås Kong", der udkom på svensk i 1619 oversat efter Wolfhart Spangenberg's tyske bog. Det er en burlesk fabel om dyr, der bærer sig så dumt ad, at de kunne have været mennesker. Bogen indeholder en passage, hvor epitafiet gøres til genstand for samtidens kritik. Peter Gillgren forstår at spænde teksten ud i hele dens perspektiv og bruge det i en diskussion af samtidens reception af det nye fænomen, som epitafiet var i 1619. Læseren præsenteres for mange nye tolkninger og teser, som det ikke er muligt at komme ind på her. Spørgsmålet om, hvilke mekanismer, der var styrende for epitafiemaleriets opståen i Sverige omkring år 1600, står dog stadig åbent.

Eva de la Fuente Pedersen

GUDSTJÄNSTMATERIAL FRÅN SVENSKA KYRKAN

Från Svenska kyrkans riksorganisation utges kontinuerligt gudstjänstmaterial avsett för användning i församlingarna. Denna utgivning är alltså inte till sin karaktär akademisk med vetenskapliga anspråk. Svenska kyrkans nämnd för gudstjänstliv och evangelisation hade fram till och med 1989 ansvaret för sådan produktion och utgivning. Från 1990 är det Svenska kyrkans församlingsnämnd som arbetar med gudstjänstlivets utveckling. Det är olika slags material som utges: förslag till och exempel på gudstjänstordningar, översättningar av kyrkohandbokens och psalmbokens texter till andra språk samt idé- och metodmaterial. Under 1998 planeras ett slutförande av arbetet med ett tillägg till Den Svenska kyrkohandboken. I serien "Mitt i församlingen" planeras att från 1997 utge en volym årligen med idématerial för gudstjänstlivet. Här redovisas en förteckning över det som har utgivits de senaste åren, med några kortfattade ord om innehållet.

Tillägg till Den svenska kyrkohandboken I, Veckans bönegudstjänster, Evangelisationsrapport 1989:3, Stockholm 1989, 65 s; innehåller exempel på gudstjänstordningar för morgon- och kvällsbön, bön under dagen, tidig kvällsbön och helgmålsbön samt tonsatta psaltarpsalmer och cantica. Några av gudstjänsterna har två alternativa ordningar, en experimentell och en som ansluter till en tidegårdsform.

Kyrkorummet och den nya gudstjänsten, Mitt i församlingen 1990:1, Stockholm 1990, 66 s; innehåller ett antal artiklar om hur kyrkorummet kan fungera liturgiskt med en mer delaktig församling.

Tillägg till Den svenska kyrkohandboken II, Kyrkoårets gudstjänster, Mitt i församlingen 1990:3, Stockholm 1990, 125 s; innehåller exempel på gudstjänstordningar för olika kyrkoårshögtider, exempelvis Mariadagar, julfattsmässa, askonsdagsmässa och påsknattsmässa. Några av dagarna har två alternativa ordningar, en experimentell och en i traditionell västerländsk utformning.

Musiken i Svenska kyrkan – ett policydokument, Mitt i församlingen 1991:2, Stockholm 1991, 28 s. Innehållet är en vidareutveckling av innehållet i dokumentet "musiken i gudstjänsten" som utgavs 1982 av Svenska kyrkans liturgiska nämnd. Syftet är att belysa olika frågeställningar kring musiken i kyrkan och vara ett underlag till samtal i församlingen.

Den svenska kyrkohandboken, utdrag på spanska, Mitt i församlingen 1992:5, Stockholm 1992, 56 s; innehåller utdrag ur kyrkohandbokens ordningar för högmässa, dop, vigsel och begravning i översättning till spanska.

Dessa översättningar godkändes av 1991 års kyrkomöte och kan användas när församlingen är spansktalande.

Tillägg till Den svenska kyrkohandboken III-IV, Temamässor/temagudstjänster, Särskilda gudstjänster, Mitt i församlingen 1993:4, Stockholm 1993, 300 s; innehåller ett stort antal temamässor och mässmusik, samt förslag till ordningar för särskilda gudstjänster såsom rättegångsgudstjänst, återinvigning av kyrkorum, förnyelsegudstjänst, luciafrande i kyrkan, samt en del ytterligare idématerial, exempelvis psalmmässa, inträde i Svenska kyrkan och välkomnande av kyrkoråd.

Herrens bön, den apostoliska och den nicenska trosbekännelsen. Nyöversättningsförslag med kommentarer av Birger Gerhardsson och Per Erik Persson, Mitt i församlingen 1993:7, 57 s; innehåller ekumeniskt utarbetade förslag till nyöversättningar av Herrens bön och trosbekännelserna, med utförliga språkliga kommentarer och jämförelser med andra översättningar, samt förslag till tonsättning. Genomgick remissbehandling 1994.

Gudstjänst i Svenska kyrkan, en praktisk handledning, av Nils-Henrik Nilsson, Mitt i församlingen 1994:8, Stockholm 1994, 326 s; recenserad i förra numret av Svenskt gudstjänstliv. Boken innehåller en teologisk, historisk och praktisk kommentar till 1986 års kyrkohandboks gudstjänstordningar utifrån ett perspektiv där många är delaktiga i församlingens gudstjänstliv, samt kommentarer till förslagen till tillägg till kyrkohandboken.

Avain jumalanpalvelukseen, av Tuomo Valjus, Keskellä seurakuntaa 1994:1, Stockholm 1994, 104 s. "Nyckeln till gudstjänsten" är en handledning för Svenska kyrkans finskspråkiga gudstjänstliv. Innehåller råd och tips för hur kyrkohandboken kan användas vid olika gudstjänster och visar på olika möjligheter att gestalta gudstjänsten.

Gudstjänst från grunden, av Per Harling och Nils-Henrik Nilsson, Mitt i församlingen 1996:3, Uppsala 1996, 142 s; innehåller idéer och metoder för de platser där gudstjänstlivet har dött ut eller är på väg att dö ut när man vill börja bygga upp ett gudstjänstliv från grunden.

Ruotsin kirkon käsikirja II, Keskellä seurakuntaa 1996:1, Uppsala 1996, 66 s; innehåller finska översättningar av Den svenska kyrkohandbokens andra del: vignings-, sändnings-, mottagnings- och invigningshandlingar.

Virsiä suomeksi, Ruotsin kirkon virsikirjan, Keskellä seurakuntaa 1996:3, Uppsala 1996, utan sidnumrering; innehåller ett urval av inte tidigare översatta psalmer från Den svenska psalmboken i finsk översättning inklusive notbild.

Samlingsböner för kyrkoåret, Mitt i församlingen 1996:8, Uppsala 1996, 56 s; innehåller förslag på nyformulerade samlingsböner för kyrkoårets samtliga sön- och helgdagar samt några ytterligare dagar, exempelvis luciadagen och Sveriges nationaldag. Bönerna är avsedda att användas som böner när alla har samlats till gudstjänst i kyrkan eller som alternativa kollektböner. Materialet innehåller också anvisningar för hur kollektböner kan sjungas, inklusive noter.

Nils-Henrik Nilsson

**KARLSSON, LENNART – LINDGREN, MERETH – NOCKERT,
MARGARETA – PILZ, ANDERS – SVANBERG,
JAN – TÅNGEBERG, PETER – ULLÉN, MARIAN
SIGNUMS SVENSKA KONSTHISTORIA.
DEN ROMANSKA KONSTEN**
Lund 1995, 399 s, ISBN 91-87896-23-0

Man udgiver nye kunsthistorier i disse år. I Danmark er udgivelsen af Ny dansk kunsthistorie for nylig afsluttet. Den er på 10 bind med hovedvægten lagt på 19. og 20. århundrede. Signums kunsthistorie arbejder efter det modsatte princip: hovedvægten på den ældre kunsthistorie og afslutning med begyndelsen af 20. århundrede. Dermed understreges det *kunsthistoriske* aspekt i denne ambitiøse udgivelse. Netop bindet med den romanske kunst må vække interesse, da Sverige har en fornem tradition for forskning i romanik, en lang række klassikere, der har principel betydning for forståelsen af den romanske kunst i hele Skandinavien. Netop af den grund kan det være besværligt at skrive en ny fremstilling af denne periode i svensk romansk kunst. Der er så mange store forgængere med store og omfattende tolkninger og synteser.

Som jeg opfatter Signums kunsthistorie, er den et forsøg på at formidle og sammenskrive de mange bidrag til og modstridende tolkninger af romanikens historie i Sverige. Hvor meget nyt, der kan og skal lægges til i en sådan formidlende, forskningsbaseret fremstilling, er spørgsmålet. Bogen må vel tjene som en indgang til den foreliggende forskning ved brug af mange henvisninger og en dækkende bibliografi, således at man i een bog har et velfungerende redskab til fortsat fordybelse i enkeltværker og sammenhænge.

Skal man vurdere bogen efter dette princip, må man dog sige, at den ikke ganske opfylder forventningerne. For der vil altid være en sammenhæng mellem den formidlende tekst og den litteratur, der opgives hertil i

noter og bibliografi. Et åbenlyst problem er, at der er ikke en rimelig fordeling mellem de forskellige medier og emner i bindet. Det skal jeg vende tilbage til.

Anders Pilz åbner med et essay om romanikkens verden, et stykke beåndet idé- og kristendomshistorie, der fremstiller sagen, tidens kristendoms- og verdensopfattelse, på en enkel og letfattelig måde. Det er en fin indgang til det man antager er det middelalderlige menneskes verdensbillede. Denne indledning følges af Mereth Lindgrens afsnit om det romanske kirkerum, der kort og koncist redegør for bygningens dele. Herpå følger beskrivelserne af hhv. træ- og stenarkitekturen og det er hos Marian Ullén og Lindgren mere beskrivelser end tolkninger og problematiseringer. I Danmark har man gennem hele dette århundrede intenst diskuteret, hvem der stod bag sognekirkebyggeriet, bønderne eller stormændene. Det er en diskussion med politiske undertoner – mellem konservative og radikale historikere. Denne diskussion hører man ikke meget til i afsnittene om kirkebyggeriet. Den strejfs kun i præsentationen af herskabsstolene, vestværket, stormændenes ophøjede sæde i kirkes vestende. Derimod viser Jan Svanberg en interesse for problematikken i sit afsnit om stenskulpturen, hvor det så til gengæld kommer til at virke noget uformidlet, fordi det ikke er introduceret mere principielt i foregående afsnit.

Bogens vægtigste afsnit, der også er uforholdsmæssigt omfattende i forhold til de øvrige kunstarter, er Jan Svanbergs om stenskulpturen. Svanberg formår at opdele sit stof efter stenmestre og skoler – samtidig med at han fortæller forskningshistorie og ikke mindst kommer ud over de rene ikonografiske beskrivelser. Han går som den eneste af bogens forfattere videre og prøver ud fra sit materiales udsagn at nå en dybere forståelse af den romanske tids billedverden – og dermed dens verdensbillede. Det er *kunsthistorie* og det er et meget fornemt afsnit, der smukt opsamler og diskuterer det vi for tiden ved om Sveriges stenskulptur.

Træskulpturen behandles af Lennart Karlsson. Det er et meget kompetent afsnit, men man mærker straks kontrasten mellem Svanberg, universitetsmennesket, og Karlsson, museumsmennesket. Svanberg formidler og diskuterer. Karlsson registrerer og griber sine værker an med en morfologisk/genetisk metode, ser lange stilmæssige linier – opkaster ikke som Svanberg ikonologiske synteser. Det fascinerende ved Karlsson er den nærhed i forhold til genstandene, man mærker hos ham. Man mærker ham som forfatterpersonlighed, når han i sit afsnit siger ”jag”. Han har respekt for værket og holder sig fra enhver overfortolkning. Kunstneriske forandringer ses som stilistiske ændringer, der kan være forårsaget af udenlandske indflydelser. Hvorfor kommer så de indflydelser og hvorfor reciperes de – kunne man spørge.

Karlsson tegner sig for værkets eneste virkeligt polemiske udfald, nemlig mod den moderne *konstvetenskap*, der anvender ikke-kunsthistoriske metoder, men derimod religionsfænomenologiske, C G Jungsk/arketypiske, og

semiotiske (over)greb på værkerne. Her kan Karlsson virke meget traditionel, men på den anden side påpeger han tendenser, der også i dansk romanikforskning kan virke betænkelige. At to ting i det ydre ligner hinanden, betyder ikke nødvendigvis, at deres betydning er den samme.

Når Svanberg og Karlsson får så megen plads, bliver der selvsagt mindre til andre forfattere og billedmedier. Et kort og oplysende afsnit om træskulpturens teknikker leder over til kalkmaleriet, der er velskrevet af Mereth Lindgren og som jeg mener burde have haft langt mere plads til udfoldelse. Afsnittet om metalskulpturen er ganske enkelt for lille og for lidt givende. Her ville det have været godt med en udfoldelse af den teologiske idé bag de gyldne altre, skønt der kun findes ét frontale i Sverige. Her arbejdes udelukkende ud fra Poul Nørlunds fremstilling, der nok er grundlæggende, men også gammel. Der åbnes ikke nye veje i forståelsen af dette stykke inventar – og man ledes ikke til læsning af arbejder, der kunne åbne for nye forståelser. Det er en skam i et værk som dette.

Afsnittet om tekstiler er for meget teknisk. Det er Karlssons om jernsmedekunsten også, men det er en spændende monumentgruppe og Karlssons fremstilling er ved sin koncentration yderst informativ. Han når både rundt om teknik, forskningshistorie og ikonografi.

Og så er bogen slut! Der er ingensomhelst konklusion, ingen opsummering, ingen syntese, intet samlende greb på den svenske romaniks arbejder! Dér ser man bogens svaghed. Svagheden i at uddeligere arbejdet til en række eksperter, der tilsyneladende ikke har arbejdet sammen. De har hver især skrevet det, de er blevet bedt om. Men man mærker ingen koordination, ingen redaktion af afsnittene til et samlet værk.

Og det man så umiddelbart kan spørge efter, er, om der i det mindste er tale om en fælles metode for de mange forfattere – og i givet fald hvilken? Som det vil være fremgået, så er svaret nej. Der er ingen fælles metode. Der er et fælles udgangspunkt, nemlig at det er det nuværende Sveriges romanske kunst, der undersøges med inddragelse af fremmed indflydelse, men de enkelte forfattere tackler det vidt forskelligt. Derfor er det blevet en glimrende bog til undervisning i kunsthistorisk metode og videnskabsteori. Og – bortset fra Svanbergs afsnit, der står fornemt som en afsluttet helhed – er værket som sagt mest at betragte som en indgang til videre studium ud fra noter og bibliografi. Og lad mig så sige det med et dansk udtryk, at her flytter nissen med. Nemlig derved, at noterne naturligvis afspejler den litteratur forfatterne har brugt, men bibliografien er mangelfuld. Når man nu gennem hele værket har lagt så stor vægt på Danmark som formidler både vest- og sydfra, hvorfor mangler så en række helt centrale afhandlinger om dansk romanik? Hvor er Mackeprangs værk om de danske døbefonte og de danske kirker? Hvor bliver Otto Norns forfatterskab af? Hvor er Nørlund og Linds bog om romansk kalkmaleri? Hvor er Gotfredsen og Frederiksen med *Troens billeder* og *Ny dansk kunsthistorie*? Og hvor er en lang række hæderkronede svenske og norske fremstillinger? Det er ikke tilstrækkeligt at op-

give væsentlige forskeres *sekundære* værker. Det er deres *hovedværker*, der tæller i en sådan fremstillings bibliografi.

Det samlende indtryk af bindet er, at det formidler en sikker viden, men at det – atter bortset fra Svanberg – ikke diskuterer, stiller nye spørgsmål, ikke presser materialet for udsagn. Derfor anviser dette bind ikke mange veje frem i forskningen. Forfatterne er langt hen for bange for at blotte det faktum, at det vi ved om den romanske kunst til syvende og sidst måske ikke er så meget – og at det vi mener at vide, måske er forkert.

Carsten Bach-Nielsen

**KEMPF, MARGARETA
ATTRIBUERINGARNAS MÅNGFALD. JOHANNES STENRAT
OCH HANS HESSE. DEN SENMEDELTIDA VERKSTADENS
PRODUKTION**

Stockholm 1994. 277 s, ISBN 91-628-1377-3

**JACOBSSON, CARINA
HÖGGOTISK TRÄSKULPTUR I GAMLA LINKÖPINGS STIFT**

Visby 1995. 370 s, ISBN 91-8571675-8

**LIEPE, LENA
DEN MEDELTIDA TRÄSKULPTUREN I SKÅNE. PRODUKTION
OCH FÖRVÄRV**

Lund 1995. Två volymer. 322+405 s, ISBN 91-7960-337-0 / 91-7966-338-9

Det finns knappast något land i världen som bevarat lika mycket medeltida träskulptur som Sverige. Reformationen innebar för vår del inga av de bildstörmar som på flera andra håll ödelagt de katolska skulpturerna. Våra protestantiska präster var på det hela taget anmärkningsvärt toleranta och lät altarskåp och helgonbilder stå kvar i kyrkorna. Till det kommer att våra svenska kungar i största utsträckning förlade sina krig ute i Europa, vilket hade det goda med sig att våra kyrkor förskonades från skövling – och den svenska fattigdomen under hela det efterreformatiska skedet har gjort att församlingarna saknat ekonomiska möjligheter att följa de trender som varit en vogue ute i stora världen. Gynnsamma omständigheter har med andra ord gjort att vi lyckats bevara en mycket stor del av vårt medeltida skulpturbestånd, medan länder som Frankrike och England förlorat nästan allt vad de en gång ägt. I Tyskland och delar av Östeuropa finns en stor skatt, men där ligger tyngdpunkten på slutskedet, på 1400-talet, medan vi har kvar drygt ett femtiotal romanska madonnor och ett stort antal tidiga krucifix.

Naturligtvis är denna nationella skatt ingalunda obeaktad. Redan 1915 kom Carl af Ugglas med *Gotlands medeltida träskulptur*, ett arbete som är betydligt mer omfattande än vad titeln ger anledning att förmoda. Mellan 1964 och 1980 kom fembandsverket *Medieval Wooden Sculpture in Sweden* som ger en fyllig och initierad bild av utvecklingen i vårt land från första delen av 1100-talet fram till reformationen under mitten av 1520-talet. Det saknas heller inte mer fördjupade punktinsatser. 1950 disputerade Aron Andersson med *English Influence in Norwegian and Swedish Figuresculpture in Wood 1200–1270* och 1986 publicerade Peter Tångeberg en efterlängtd teknisk presentation: *Mittelalterliche Holzskulpturen und Altarschreine in Schweden. Studien zu Form, Material und Technik*.

Till detta skall läggas ett mycket stort antal artiklar av framstående forskare som Carl af Ugglas, Johnny Roosval, Henry Cornell, Andreas Lindblom, Monica Rydbeck, Rune Norberg och åtskilliga andra. En bibliografi över vår medeltida träskulptur skulle med andra ord bli mycket omfattande, vilket dock ingalunda innebär att alla aspekter är beaktade. Litteraturen är stor, men materialet är än större och åtskilligt är ännu obehandlat.

Det är därför utomordentligt glädjande att en ny forskargeneration nu trätt fram och på nytt tagit sig an detta material. Under 1994 och 1995 disputerade tre konsthistoriker i Stockholm och Lund på avhandlingar som behandlar betydelsefulla delar av detta stora komplex – och ytterligare två väntas inom det närmaste året.

Först ut var Margareta Kempff. I september 1994 lade hon fram sin doktorsavhandling som har en omfattande och sammansatt titel: *Attribueringarnas mångfald. Johannes Stenrat och Hans Hesse. Den senmedeltida verkstadens produktion*. Hennes undersökning är mer koncentrerad än vad titeln ger anledning förmoda. Uppmärksamheten fokuseras till de båda namn som nämns i rubriken; två namn om vilka vi har en ganska omfattande dokumentarisk kunskap. Kunskapen om vilka faktiska arbeten de svarat för är däremot bräcklig. Författarens faktiska underlag är med andra ord smalt, men man skulle önska att hennes metod och kritiska förhållningssätt snarast möjligt vann bred tillämpning.

Margareta Kempff har sin utgångspunkt i ett altarskåp i Bälinge kyrka några mil norr om Uppsala. Enligt en notation av Peringskiöld är det gjort av Johannes Stenrat år 1471. Uppgiften är, om inte unik så dock, ovanlig. Huvudparten av vår medeltida bildkonst är odaterad och helt anonym, ett förhållande som lett till en oändlig rad av föga verklighetsförankrade spekulationer. 1900-talets konstvetenskapliga forskning har nämligen i alltför stor utsträckning och med blygsam framgång koncentrerat uppmärksamheten kring attribueringsproblem. De anonyma skulpturerna har i alltför många fall och utan seriösa förundersökningar kopplats samman med i dokument tillfälligt funna namn eller med fantasifulle anonymmästarkonstruktioner av typ Immaculatamästaren, Misericordieverkstaden etc. Jo-

hannes Stenrat tillhör de drabbade och till honom har förts ett stort och disparat material av högst varierande ålder och kvalitet. Margareta Kempff har samlat dessa attribueringar i en omfattande och avslöjande katalog med utförliga citat, som väl förklarar valet av titel: *Attribueringarnas mångfald*.

Mångfalden är förvisso gränslös, och av den anledningen finns ingenting att anmärka mot titeln, men den som tagit del av materialet och uppfattat hela vidden i denna förnuftsresistenta hantering undrar måhända om inte *Attribueringarnas enfald* varit en titel som bättre svarat mot detta akademiska fenomen. Kort sammanfattat har Margareta Kempff satt fingret på ett utomordentligt viktigt problem. Om nästa generation av forskare följer den av henne anvisade vägen, kommer svensk medeltidsforskning att gå en ljusare framtid till mötes. Däremot bör ingen ta efter hennes sätt att behandla bildmaterialet. Den löpande texten rymmer inte en enda bildhänvisning, vilket leder till ändlöst bladdrande – en möda som dessvärre aldrig får sin belöning. När man äntligen finner den bild man söker, visar sig denna med få undantag helt informationsfri. Stora praktfulla altarskåp presenteras som små sotiga frimärken, där man förgäves söker bekräftelse på författarens teser och slutsatser. Det är fortfarande så att inte alla konsthistoriker insett att ett sakligt och välgjort bildmaterial rymmer mer faktisk information än de akademiska teorier originalen kan ge upphov till.

Ett år senare, i oktober 1995, kom samtidigt ytterligare två medeltidsavhandlingar, en i Stockholm och en i Lund. I Stockholm disputerade Carina Jacobsson på *Höggotisk träskulptur i gamla Linköpings stift*. Med höggotik avses perioden från 1300-talets början fram till omkring 1375, även om utredningen också rymmer ett kort avsnitt om århundradets slut. Tyngdpunkten ligger helt entydigt i dess första hälft; under skedet efter digerdöden sker av kända skäl en avmattning och utvecklingslinjerna är inte längre lika distinkta. Den kronologiska avgränsningen är således ganska snäv. Detsamma gäller den geografiska. Linköpings stift omfattade under medeltiden Östergötland, Öland, Gotland och större delen av Småland. Det var således betydligt större än dagens stift, men det rör sig ändå om en begränsad del av landet. Det är dock fråga om en period och ett område som rymmer ett mycket stort och utomordentligt intressant material. Katalogen omfattar drygt 200 arbeten, bland vilka vi finner några av landets märkligaste krucifix och Mariaframställningar.

Efter en kort introduktion och några inledande avsnitt om Linköpingsstiftet och om utvecklingen ute i Europa, ger sig Carina Jacobsson i kast med sitt material. Hon är grundlig och redogör systematiskt för de stiltendenser som styrde utvecklingen, för hur hårets lockbildning och dräktens veckfall förändras. Hon strukturerar sitt material efter kronologiska riktlinjer och undviker i görligaste mån föråldrade konstruktioner av typ Bunge- och Linköpingsmästaren. I det avseendet följer hon i princip samma förnuftiga linje som Margareta Kempff. 1300-talet indelas i 25-årsperioder, vilket förefaller

rimligt; vi har knappast underlag för en mer preciserad dispositionsplan – och redan en så översiktlig periodindelning skapar åtskilliga avvägningsproblem. En och samma skulptur kan rymma detaljer som vi uppfattar som tillhörande helt skilda skeden, och århundradets senare del, perioden efter digerdöden, präglas av en lika påtaglig som svårbedömd retardation. Genom jämförelser med den bättre dokumenterade utvecklingen ute i Europa kan vi hjälpligt bedöma när nya stiltendenser först nådde vårt land. Däremot är det vanskligt att avgöra hur länge de förmådde bevara sin aktualitet. Så långt det är möjligt att bilda sig någon grundad uppfattning har Carina Jacobsson bemästrat dessa problem på ett övertygande sätt. Det är med andra ord svårt att finna invändningar mot hennes dateringar, samtidigt som det i många fall är omöjligt att på nuvarande ståndpunkt verifiera desamma.

Redan i inledningens första mening gör Carina Jacobsson sitt syfte klart: hon har för avsikt att lägga tonvikten på *stilistisk utveckling, datering och spridningsmönster*, vilket möjligen kan förefalla en smula traditionellt och torftigt. Här saknas alla de stiliga fraser som plägar smycka doktorsavhandlingar. Ortodoxa teorientusiaster saknar måhända en ikonologisk överbyggnad, trendiga mentalitetsaspekter, metodologiska subtiliteter eller annan verbalkosmetika, som i alltför många fall haft till enda uppgift att dölja vetenskapliga tillkortakommanden. För alla som arbetar praktiskt, i kulturminnesvården eller på museer, har däremot Carina Jacobssons pragmatiska förhållningssätt skapat en mycket användbar avhandling: en noggrann, konsekvent och tillförlitlig undersökning med utförlig katalogdel, som rymmer tydliga hänvisningar till ett genomtänkt och välfotograferat bildmaterial. Kort sagt, en bok som kommer att användas flitigt och som många kommer att ha stor glädje av.

Märkligt nog disputerade Lena Liepe samma dag i Lund med *Den medeltida träskulpturen i Skåne*. I kronologiskt avseende är ramarna betydligt vidare än hos Carina Jacobsson, men det praktiska resultatet är till stora delar likartat och vi står ännu en gång inför en undersökning som kommer att få stor betydelse för alla som är verksamma inom kulturminnesvården. Själva avhandlingen kompletteras här av en separat katalog med uppgifter om proveniens, motiv, ålder, material och mått; därtill en utförlig föremålsbeskrivning och litteraturhänvisningar. Det är med obetydliga variationer samma uppläggning som hos Carina Jacobsson – möjligen med den fördelen att bilderna finns i närmare anslutning till kataloguppgifterna – närmare men ingalunda i direktkontakt. Det är en stor fördel med separat katalogdel, men de möjligheter denna disposition erbjuder är dessvärre illa utnyttjade. Först kommer bildmaterialet, i grova drag ordnat efter kronologiska principer, och därefter följer katalogtexterna i alfabetisk ordning. Även om de senare innehåller helt entydiga figurhänvisningar, leder denna disposition till ett tidsödande och föga konstruktivt bläddrande.

I Lena Liepes fall är katalogdelens bildmaterial framtaget på initiativ av

redaktionen för skriftserien *Skånes senmedeltid och renässans*, som av allt att döma förfogar över betydande ekonomiska tillgångar. Katalogen omfattar 311 enheter av skiftande karaktär; från stora, praktfulla och figurrika altarskåp till små, illa skadade krucifixfragment. Betydande delar av detta omfattande material är nyfotograferat, vilket är en mycket ambitiös och kostnadskrävande insats som borde ha givit bättre utdelning. Många av katalogens bilder är anmärkningsvärt bleka, grå och kontrastlösa. Med ett mer genomtänkt val av fotografier, tryckeri och papperskvalitet skulle det ha varit enkelt att bättre tillvarata originalens obestridliga kvaliteter och därigenom göra Lena Liepes i andra avseende utmärkta arbete full rättvisa.

Titeln på Lena Liepes avhandling har ett betydelsefullt tillägg – *Produktion och förvärv* – och i introduktionen anger hon att syftet i första hand är ”att undersöka kyrkoskulpturen som ett vittnesbörd om den ‘historiska miljön’, det vill säga den tid och de materiella och andliga förhållanden, som frambringt den... att studera Skånes träskulptur som en materiell manifestation av ett historiskt skeende”; en utomordentligt ambitiös målsättning, som fick den förväntansfulle recensenten att omedelbart bläddra mot slutet i förhoppning om att i sammanfattningen kunna stilla sin otålighet. Någon egentlig, sammanfattande resultatredovisning finns dock inte, men väl ett *Slutord* med en utförlig katalog över de svårigheter den antagna målsättningen haft att kämpa mot. Den som inte här avbryter läsningen med ett självbelåtet ”Va’ va’ de’ ja’ sa’!!!”, utan med större tålmodighet påbörjar läsningen från början, skall emellertid finna att Lena Liepe inte ryggat tillbaka för dessa svårigheter och att hon mycket väl utnyttjat de få ledtrådar ett bräckligt material erbjuder. Språket är klart och koncist och det undersökta materialet väl strukturerat. I introduktionen redogör hon för sin periodindelning som rymmer fem grupper, och hon undviker här alla försök till orealistiska findateringar. Hon definierar insiktsfullt och med akribi begrepp som stil och kvalitet.

Den resultatsummering recensenten förgäves sökte i avhandlingens avslutning finns i stället efter varje enskilt avsnitt, vilket med tanke på materialets storlek och skiftande karaktär måste betecknas som en välmotiverad åtgärd. I de fem kapitel som svarar mot Lena Liepes periodindelning finns, som den kompletterande titeln *Produktion och förvärv* antyder, utförliga redogörelser för verkstäder och beställarkategorier, vilket inte bör avskräcka den konservativa läsare som till äventyrs fortfarande anser att originalen är av större intresse än den teoribildning producent- och avnämjarleden kan ge anledning till. Det ojämförligt största utrymmet ägnar Lena Liepe åt traditionell stilanalys och hon gör det på ett intelligent och självständigt sätt, som bådar gott för vår framtida medeltidsforskning.

Denna kortfattade presentation har velat fästa uppmärksamheten på tre värdefulla avhandlingar, som alla markerar en generationsväxling med ett nytt och mindre auktoritetsbundet sätt att närma sig det medeltida skulp-

turmaterialet. Ingen skall förringa de insatser af Ugglas, Roosval och deras samtida gjort, men de var pionjärer och bedrev en forskning som var starkt attributionsinriktad. Deras elever och efterföljare har i stor utsträckning strävat vidare i de väl upptrampade spåren och släpat nya objekt till den redan alltför stora stacken av illa underbyggda attribueringar och fantasi-fulla anonymmästarnamn. Margareta Kempff sätter fingret direkt på detta problem, men även Carina Jacobsson och Lena Liepe ger uttryck för en mer realistisk och mindre individfixerad inställning. Detta är utomordentligt glädjande och en vetenskaplig grundförutsättning för en framgångsrik utveckling.

(Recensionen publiceras också i ICO – Ikonografisk post)

Lennart Karlsson

**KROKFORS, JOCKUM
MUSIKEN I FÖRSAMLINGEN. EN STUDIE KRING
BETÄNKANDET MUSIKFOSTRAN I FÖRSAMLINGEN**

Skrifter i praktisk teologi vid Åbo Akademi nr 36, Åbo Akademis tryckeri, Åbo 1993. 146 s, ISBN 951-650-184-2

Skriftserien i praktisk teologi vid Åbo Akademi har funnits i tjugofem år. Skrifterna har ett prydligt och tilltalande yttre och trycket är tydligt och lättläst.

Betänkandet Musikfostran i församlingen framlades 1989. Förf anger själv i sin inledning tre uppgifter i sin studie. 1) "Att analysera betänkandet ur musikteologisk synvinkel och att jämföra resultatet med Martin Luthers uppfattning om musik." Denna inriktning på just Luthers musikuppfattning förklarar förf med att betänkandet i sin musikteologi strävar efter att följa Luther. 2) "Att granska hur betänkandet har mottagits i församlingarna i Borgå stift. För detta ändamål genomfördes en enkätundersökning våren 1992. Avsikten med enkäten var dessutom att utreda hur musikverksamheten var utformad" i dessa församlingar. 3) "Slutligen utreds vilka motive-ringar bland svarspersonerna som anses vara de starkaste för musikens ställning i församlingen."

Författarens framställning är mycket klart strukturerad, och han redogör på ett föredömligt sätt för sin uppläggning av studien. Luthers höga uppskattning av musiken är välkänd, och Krokfors ger en koncentrerad och tydlig bild av hur Luther ser på musikens ursprung, dess verkningar och dess tjänst åt evangeliet.

I förhållandet mellan sång och musik framhåller Luther sången som kyrkans kännetecken. För att musiken skall utöva sin fulla verkan behöver den

kombineras med en text. Betänkandet drar slutsatsen att det är musiken som hör till kyrkans väsen och framhåller dess möjligheter att bearbeta jordmånen för det kristna budskapet. Musiken får därigenom ett egenvärde.

Förf ger en utförlig presentation av enkätsvaren. Svarspersonerna fick nio olika förslag till motiveringar för musikens ställning i församlingen. Högst värdesattes att textens innebörd görs levande i sången. Också musiken som gemenskapsfaktor värderades högt. Däremot ansågs påståendet att musiken erbjuder underhållning vara en svag motivering för dess ställning i församlingen.

Det sista ställningstagandet leder mig till en avslutande reflektion. Vi känner till att olika grupper i församlingen ofta känner sig kränkta av vad de uppfattar som en nedvärdering av deras musik och sång, när man från kyrkans sida föreslår att ett visst program skulle passa bättre i t ex församlingshemmet än i kyrkan, därför att det har en klart underhållande karaktär. Som kristna är vi självklart öppna för olika genrer inom musiken, men vi reserverar kyrkorummet för gudstjänster och musik med nära anknytning till kyrkorummets ändamål. Musik blir inte "finare" eller "mera värd" därför att den framförs i kyrkan.

Torsten Hedlund

MALMSTEDT, GÖRAN HELGDAGSREDUKTIONEN. ÖVERGÅNGEN FRÅN ETT MEDELTIDA TILL ETT MODERNT ÅR I SVERIGE 1500–1800

Avhandlingar från Historiska institutionen i Göteborg, nr 8. Historiska institutionen, Göteborg 1994. 285 s, ISBN 91-88614-02-6

Afhandlingens første del gennemgår kalenderen ved middelalderens slutning. Der var omtrent 100 helligdage pr. år (inkl. søndage), og de var meget uregelmæssigt fordelt over året. I visse perioder (især påske og jul) var der mange, i andre kun få. I modsætning til tidligere forskning mener forf., at de fleste af disse helligdage virkelig var arbejdsfrie. Han bygger det på et fåtal eksempler fra den udenlandske sekundærlitteratur og på regnskaber fra ét svensk bjergværk fra årene 1533 og 1534. Fra samme tid er der desuden bevaret danske regnskaber, bl.a. fra Lund, som forf. ikke har udnyttet (se *P. Ingesman: Kirkeordinansen i ny udgave, i: Historie. Jyske Samlinger, Ny række 19 (1991–93), s. 163–173, her s. 172, n. 12*). Det er dog næppe uden videre sandsynligt, at praksis i landbruget, hvor arbejdsindsatsen ikke reguleredes gennem lønudbetaling, så ligeledes ud.

Kirkeordningen fra 1571 afskaffede omtrent halvdelen af de middelalderlige helligdage. 32 helligdage, der kunne falde på en hverdag, blev opret-

holdt. I de næste årtier forsøgte kongerne Johan III og Karl IX at øge henholdsvis mindske antallet af helligdage, men for det meste af det 17. århundrede var det kirkeordningens bestemmelser, der gjaldt. Kirkeloven fra 1686 førte til, at aposteldagene blev reduceret til halve helligdage, dvs. arbejde var tilladt efter gudstjenesten.

Der fandtes også en trend modsat "helligdagsreduktionen". Som i andre lutherske lande blev der også i Sverige allerede i reformationstiden anordnet bededage for hele riget. Fra omkring 1620 var det som regel tre dage pr. år, efter 1675 endda fire. På bededagene var alt arbejde strengt forbudt, og manglende deltagelse i gudstjenesten blev straffet.

Efter mange diskussioner og mod bondestandens stemmer vedtog rigsdagen i 1741 at inddrage alle aposteldage, gangdage og tredjedagene i julen, påsken og pinsen samt Mariæ besøgsdag og skærtorsdag. Det førte til arbejdsnedlæggelse og oprør forskellige steder i landet. I 1743 blev den to år gamle forordning ophævet, sandsynligvis pga. den udbredte modstand.

Debatterne i rigsdagen fortsatte de næste årtier og endte ikke engang i 1772, da kun 10 helligdage blev bibeholdt. Alle andre helligdage flyttedes til en søndag, bortset fra bededagene, som nu fejredes på lørdage (fra 1807 dog på søndage).

For hele den efterreformatoriske periode kan forf. anføre eksempler på, at nogle afskaffede helligdage alligevel blev fejret. Dertil kan der være mange grunde, men det betyder ikke nødvendigvis, at folk "ville bevare det gamla kyrkoåret intakt" (s. 148).

Som allerede bogens titel viser, ser forf. den behandlede periode præget af en fortløbende reducere af helligdagens antal. Middelalderens farverige kalender, der sluttede sig tæt til naturåret, skulle være blevet erstattet af en nøgtern inddeling af tiden: lutter hverdage med et regelmæssigt islæt af søndage.

Desværre gengiver bogen næppe den efterreformatoriske udvikling korrekt, hverken i Sverige eller i andre lutherske lande. Nogle helligdage skiftede indhold, betydning eller navn. Allehelgensdag udviklede sig til en reformationsfest; langfredag blev genindført og fik tillagt stigende vægt, mens skærtorsdag blev afskaffet. Årstiderne blev markeret tydeligere: Kristi omskærelsesdag blev til nytårsdag, der indførtes gudstjenester på nytårsaften, der fandtes forårsfester for at bede om en god høst og takkefester for høsten om efteråret.

I parentes bemærket, blev også det katolske kirkeår beriget med nye fester, endda efter året 1800. I det hele taget har det siden Tridentinerkonciliet (1545–1563) været præget af to divergerende tendenser: Forsøg på at koncentrere kirkeåret om kristusfesterne (inkl. søndagen) og indførelsen af nye devotionsformer med tilhørende fester.

Selv om forf. ikke drager denne konklusion, ser det ud, som om omfanget af alvorligt helligholdt tid først nåede sit højdepunkt omkring 1700. Nok var antallet af de middelalderlige helligdage reduceret, men nye helligdage

var kommet til, og den styrkede statsmagt kunne sammen med den bedre organiserede kirke gennemtvinge, at helligdage og søndage blev nøje overholdt. Tiden til forlystelser var blevet indskrænket.

Kun i en fodnote (s. 100f., n. 74) nævner forf., at der indførtes yderlige bededage og taksigelsesdage ved slutningen af stormagtstiden. For Karl XII's tid findes der en grundig undersøgelse af Rainer Brüning (*Herrschaft und Öffentlichkeit in den Herzogtümern Bremen und Verden unter der Regierung Karls XII. von Schweden 1697–1712*, Stade 1992), som forf. kunne have draget megen nytte af. Den viser, hvordan staten anordnede helligdage og hvordan befolkningen reagerede på dem. Udover bededage fandtes der bedetimer. Desuden blev der udlyst sørgehøjtider ved dødsfald i den kongelige familie. Disse havde vidtrækkende konsekvenser: Kirkerne blev klædt ud i sort, klokkeringningen og musik til verdslige fester blev forbudt i flere uger eller måneder.

Det er iøvrigt tvivlsomt, om alle tilladte helligdage i Sverige virkeligt altid blev fejret. Jesper Swedberg, som bestemt ikke kan regnes til rationalisterne, udelader således i sin postille (*Gudz Barnas Heliga SabbatsRo*, 2 bd., Skara 1710–12, dækkende tiden fra første søndag i advent til søndagen efter Kristi himmelfartsdag), alle aposteldage, Kristi omskærelsesdag (nytårsdag), Mariæ renselsesdag, Mariæ bebudelsesdag, skærtorsdag og begge gangdage.

Malmstedt benytter i hovedsagen følgende kilder: forordninger og love, rigsdagsprotokoller og en excerptsamling ang. Uppsala domkapitels protokol. For kilder som visitatsbøger, Luthers skrifter og alt skrevet på latin stoler forf. på referaterne i sekundærlitteraturen. Han har åbenbart ikke anset det for nødvendigt at konsultere almanakker, postiller, samlinger af *exempla*, himmelbreve, kirkelige håndbøger, selvbiografier osv.

Bedre ser det ikke ud med sekundærlitteraturen. I 1937 udkom Gustaf Lindbergs grundige afhandling om kirkeåret (*Kyrkans heliga år. En historisk-principiell undersökning med särskild hänsyn till det svenska kyrkoåret*). Forf. skriver om Lindbergs bog: "Två tredjedelar av boken ägnas ... förhållandena under senantiken och medeltiden ... Det svenska kyrkoårets utveckling under reformationstiden avhandlar han på ett trettio-tal sidor. Då står de svenska reformatörernas inställning till kyrkoåret i fokus för framställningen. Redogörelsen för utvecklingen under 1600- och 1700-talen är mera kortfattad. Debatter, förslag och beslut rörande inskränkningar i helgdagsfirandet under dessa sekel behandlas på ett fåtal sidor" (s. 9f.). Den del af Lindbergs arbejde, der behandler Sverige i tiden fra ca. 1500 til 1800, fylder siderne 291–525, og er dermed omtrent ligeså omfattende som Malmstedts fremstilling. Det viser sig også, at Malmstedts arbejde for store deles vedkommende er afhængigt af Lindberg.

I et kapitel sammenligner Malmstedt den svenske udvikling med den europæiske (s. 155–162). Her hviler fremstillingen på få og forældede værker. Den seneste tyske titel er f.eks. fra 1939, to år efter Lindbergs afhandling. Selv hvis det var meningen at begrænse sig til *Stand der Forschung* ved

2. Verdenskrigs udbrud, mangler der i det mindste P. Graff: *Geschichte der Auflösung der alten gottesdienstlichen Formen in der evangelischen Kirche Deutschlands*, 2 bd., Göttingen ²1937 og 1939 (repr. Waltrip 1994). Dette er så meget mere forbavsende, som forf. roser sig selv for at være den første til at se "helligdagsreduktionen" i europæisk sammenhæng. Han skriver om tidligere kirkehistoriske arbejder: "Utblickarna i Europa inskränker sig huvudsakligen till protestantiska områden under reformationstiden" og "I den mån de gör jämförelser med utvecklingen i andra länder, är det företrädesvis förhållandena i Tyskland som uppmärksammas" (s. 10). Det er principielt tvivlsomt, om sammenligningen med England eller Frankrig kan oplyse noget om, hvorvidt den svenske udvikling var progressiv eller konservativ, når de svenske lutheranere i den behandlede periode plejede at sammenligne sig med deres *trosvänster* i Tyskland. Alt tyder snarere på, at Sverige i antallet af helligdage fulgte det lutherske gennemsnit. Sveriges nuværende orientering mod angelsaksisk kultur har åbenbart ledt forf. til den antagelse, at det altid har forholdt sig sådant. Der mangler desuden en sammenligning af modstanden mod afskaffelsen af helligdage med den samtidige modstand fra lægfolk mod neologiske salmebøger og kirkeritualer i andre lutherske lande. Man savner også en diskussion af den sene svenske omstilling til den gregorianske kalender i 1753, hvor alle mærkedage blev rykket frem med tolv dage. Nu fejrede man f. eks. vintersolhvervet to gange: på den gamle dag (Lucia) og på den nye (jul).

Den ydre form svarer iøvrigt til bogens overfladiske karakter: Mange titler i bibliografien stå ikke på deres rette plads i alfabetet, det vrimler med stavfejl i ikke-svenske titler, sideangivelserne for artikler mangler, og nogle gange angives serietitlerne, andre gange ikke.

Det viser sig således, at afhandlingen – der iøvrigt trætter læseren med mange gentagelser – gengiver den historiske udvikling af helligdagene forkert og overser kirkeårets dynamik. Den udelader vigtige dele af sekundærlitteraturen og ignorerer mange mulige kilder. Nærværende anmelder ser derfor ingen anledning til at diskutere forf.s teser om de årsager, der skulle have ledt til "helligdagsreduktionen" eller til modstand imod den.¹

Jürgen Beyer

---

¹ Anmeldelsen blev oprindeligt skrevet til det danske tidsskrift *Historie*. Desværre kunne den dér af pladshensyn kun blive trykt i en forkortet version (1996:2). Recensionen bringes derfor her i sin oprindelige form. I mellemtiden har den forkortede anmeldelse ført til en kontroverse mellem forfatteren og anmelderen. Indlæggene trykkes i *Historie* 1997:1.

MARTLING, CARL HENRIK LITURGIK – EN INTRODUKTION

Verbum, Stockholm (tr Borås) 1996

Carl Henrik Martling hör till de flitigaste och kunnigaste författarna på gudstjänstlivets område. 1992 publicerade han sitt stora standardverk "Svensk liturghistoria" – det viktigaste som skett på detta område sedan Edvard Rodhe 1923 gav ut sin bok "Svenskt Gudstjänstliv".

Den nu utgivna introduktionen i liturgi har en helt annan bredd än den liturghistoriska handboken och vill bl a belysa gudstjänstlivets innersida, liturgins själva väsen. Den tar också sikte på kyrkorummet och dess inventarier och – inte minst belyser den – den djupa symboliken i "det heliga rummet" och dess skilda beståndsdelar. På motsvarande sätt går Martling igenom den liturgiska skruden, varvid ordet "skrud" får en vidsträckt tillämpning och innefattar både kyrkokärl, etc och den textila utrustningen. Läsaren får en nyttig undervisning om när och hur de kyrkliga plaggen skall användas; bl a erinras man om att mässhaken är just vad ordet säger, nämligen mässans (nattvardsfirandets) plagg som alltid skall användas av celebranten. Tyvärr ser man ofta att alba eller rökklänning och stola nyttjas som mässplagg, även av sådana som borde veta bättre! Det är f ö inte helt ovanligt att biskopar uppträder i korkåpa i egenskap av celebranter. Korkåpan, som numera återigen bärs också av vanliga präster, är – som Martling mycket riktigt påpekar – ett förrättningsplagg vid högtidliga akter utanför mässans ram.

Martling skildrar också "färgernas språk", angelägen som han är om att också fördjupa kyrkoårsmedvetandet. Den färgkanon, som i sammanhanget meddelas, överensstämmer till punkt och pricka med svensk gudstjänsttradition. Här, liksom i följande avsnitt, "Det liturgiska året", står Martling välgörande fri från moderna romerska ordningar, vilka i andra publikationer (t ex i Kyrkoalmanackan) plötsligen upphöjts till rangen av "allmänkyrkliga". Men när Martling rent historiskt skildrar den utveckling som ledde fram till den moderna ordningen med mässa "versus populum", gör han sig skyldig till en del felaktiga påståenden. Han skriver nämligen att firandet av mässan i östlig position ("ad orientem") skulle ha uppstått på 1000-talet och vara en följd av att "mässoffersläran /då/ började vinna stadga" (s 28). I själva verket är ordningen att fira mässan "ad orientem" mycket äldre än så. Det kan föras tillbaka till 400-talet och är bl a dikterat av tanken att biskop (präst) och menighet gemensamt skall vara vända mot öster. Härvid spelar tillbedjansmomentet en väl så stor roll som tanken på frambärandet av offer. Martling framhåller i inledningskapitlet, "Den liturgiska dynamiken", vikten av samspel (polaritet) mellan celebrant och menighet. Verkan av dessa mycket viktiga synpunkter löper risk att förtas när det senare – om den förmenta utvecklingen på 1000-talet – sägs: "Då ställde sig prästen framför altaret och beredde sig att ta över också den gudstjänstfirande församlingens liturgiska aktivitet" (s 28).

Över huvud taget har Martling en viss benägenhet att generalisera, vilket ligger nära till hands i en så komprimerad framställning. I avsnittet om dopfunten heter det sålunda att "dopgravarna i samband med barndopets genombrott på 500-talet efterträddes av dopfuntar..." (s 39). Baptisterier byggdes faktiskt ännu på 1100- och 1200-talen (t ex i Florens, Pisa och Parma), liksom särskilda dopgravar kunde inrättas i större kyrkor (t ex Dalby och Lund). Det är också en sanning med modifikation, när Martling skriver att dopfuntarna kom att bevara sina stora cuppor under hela medeltiden. Det sker i vårt land fr o m tiden omkring 1300 en märkbar förminskning av cuppornas storlek, även om undantag kan påträffas. Och framför allt försvinner under hela den senare medeltiden uttömningshål: redan nu har man alltså övergått från neddopning till vattenbegjutning. För detta ändamål har man använt insatser i dopfuntarna, bl a s k funtkittlar, av vilka åtskilliga ännu finns i behåll. Denna redan under senmedeltiden förändrade doppraxis kan studeras på målningar (t ex i S Råda kyrka) och framställningar av de sju sakramenten på flamländska altarskåp.

Dessa påpekanden – flera "randanmärkningar" kunde i och för sig göras – förtar på intet sätt det stora värdet av denna bok. C H Martlings Liturgik är en synnerligen användbar och nyttig studiebok; den ger inte bara historiska perspektiv på vår gudstjänst utan också viktiga, konkreta påpekanden för dagens liturgiska aktion.

Bengt Ingmar Kilström

MARTLING, C H
SVENSK LITURGIHISTORIA
Verbum 1992, 408 s

Före kyrkosekreteraren och överhovpredikanten Carl Henrik Martling har de senaste åren publicerat flera läsvärda böcker i olika kyrkovetenskapliga och kyrkohistoriska ämnen. Den mest omfattande i denna produktion är en volym i vilken Martling går igenom Svenska kyrkans liturgiska utveckling från 1500-talet fram till modern tid.

Innehållet är disponerat så, att Martling först ägnar sig åt en övergripande presentation av kyrkohandbokens utveckling. Därefter blir högmässan och andra huvudgudstjänster föremål för detaljstudium. Några andra gudstjänstformer som veckomässa, temamässa och sjukkommunion genomgås, innan de kyrkliga handlingarna blir föremål för mer ingående uppmärksamhet. Vignings-, sändnings-, mottagnings- och invigningshandlingar avslutar boken.

Även om dispositionen följer den nuvarande kyrkohandbokens innehåll

är Martlings inriktning huvudsakligen liturgi- och teologihistorisk. Störst uppmärksamhet ägnas åt den historiska utvecklingen. Den nuvarande kyrkohandbokens ordningar betraktas i ljuset från det som har varit. Nymodigheter i kyrkohandboken, som exempelvis familjemässa och söndagsmässa, behandlas ytterligt kortfattat, medan högmässan i sitt historiska sammanhang blir föremål för en omfattande presentation.

Högmässan som gudstjänstform är i egentlig mening det som allt i Martlings bok kretsar kring, innan han kommer fram till de kyrkliga handlingarna. Det är utifrån momenten i högmässan som han sedan går vidare till de andra huvudgudstjänsterna. Det som sagts om momenten i högmässan får sedan gälla för motsvarande moment i de övriga huvudgudstjänsterna. Utifrån ett historiskt perspektiv finns det inte något att anföra mot ett sådant tillvägagångssätt. Möjligen kan den som använder vår nuvarande kyrkohandbok sakna en presentation av varje enskild huvudgudstjänst utifrån dess eget sammanhang.

Det historiska synsätt som Martling har, medför att andra huvudgudstjänstordningar än högmässan betraktas som underordnade. Dessa ordningar förklaras därför inte utifrån sitt innehåll, utan enbart utifrån hur de historiskt har vuxit fram.

Det metodgrepp som Martling använder är att i det första avsnittet redovisa århundrade för århundrade hur gudstjänstlivet i Svenska kyrkan under fem sekler har utvecklats i stort. Det är främst kyrkorättsliga beslut och kyrkohandboksutgåvor som här blir föremål för studium i deras teologihistoriska och kyrkohistoriska sammanhang.

I det andra huvudavsnittet blir metoden en annan: här jämförs enskilda moment i högmässan med motsvarande avsnitt under olika epoker. Analyserande kommentarer följer på direkta citat ur kyrkohandböcker.

I avsnitten om de kyrkliga handlingarna och vignings-, m fl gudstjänster används ett liknande tillvägagångssätt, dock inlett med en historisk tillbakablick på de medeltida gudstjänstordningarna. I dessa avsnitt liknar Martlings framställningssätt bitvis Edward Rodhes klassiska liturgiklärobok "Svenskt gudstjänstliv" från 1923.

Genom sin översiktliga och lättillgängliga genomgång av kyrkohandbokens och gudstjänstlivets utveckling i Svenska kyrkan är Martlings bok väl värd att rekommendera var och en som är liturgiskt intresserad. Den är fylld av historiska upplysningar och en berättarglädje som gör att läsaren gärna återvänder till enskilda avsnitt. De många jämförande citaten från olika kyrkohandböcker kan vara till stor hjälp för den som inte har tillgång till egna handboksutgåvor. Ett sakregister saknas dock, vilket är en märkbar brist. Ett sådant register hade påtagligt underlättat för läsaren att hitta rätt i det rikt återberättade materialet. Inte heller finns någon samlad litteraturförteckning, även om det någon gång förekommer hänvisning till litteratur i den löpande texten.

Nils-Henrik Nilsson

MÖRKFORSS, GUNNEL – OLSSON, ANNE (red)
**KYRKA I BRUK, MEDDELANDET FRÅN ÖSTERGÖTLANDS
LÄNSMUSEUM**

Västervik 1996. 288s, ISBN 0349-0440, ISBN 91-85908-23 1

Östergötlands länsmuseum har i samarbete med Linköpings stift och Linköpings universitet startat projektet "Kyrka i bruk". Boken är en delprodukt i detta projekt som utgår från vad Pär Hallinder så träffande skriver i förordet till boken, att "kyrkan är den del i vårt kulturarv, som följer oss genom hela livscykeln". Anledningen till projektet är det framtida skiljandet mellan kyrkan och staten.

Boken börjar med en redogörelse för församlingarna i Linköpings stift (s 9–10), en redogörelse som följer den världsliga indelningen av stiftet i kommuner och inte den kyrkliga indelningen i pastorat och kontrakt, vilket kan kännas lite främmande.

Därefter följer sammanlagt tjugo kapitel kring olika områden, såsom kyrkans symbolvärde, kyrkorummets utformning, den kyrkliga inredningen, den svenska psalmboken samt avslutande kapitel kring biskopen som stiftsdomare och kyrkogården som omsluter kyrkobyggnaden. Det första kapitlet är skrivet av Gunnar Lindqvist (som följande även skrivit kapitlet "Linköpings stift och konstutvecklingen i Europa 1490–1530) och han har kallat det för "Kyrkobyggnaden som symbol", ett kapitel som slutar med några ord att meditera över för ivriga anhängare av att ta kyrkor ur bruk. Lindqvist skriver: "Kyrkobyggnaden ger bilden av det svenska folkets historia bättre än något annat historiskt monument". Kapitel två är skrivet av stiftets egen biskop Martin Lind och kallas "Kyrkorummet i dag". Det är – ur recensentens synvinkel – kanske det mest problematiska kapitlet i hela boken. Lind börjar med orden *Simplicity, simplicity!* som en programförklaring och kapitlet är ett enda stort försvar för den *Circumstantes* princip han vill se i kyrkorna – trots all reverens för *Via sacra*-tänkandet, som han då och då för fram. I sin historik för Lind fram en felaktig sakuppgift om de förföljda kristna: "Gudstjänster firades i hemmen och i gravkamrar". Det sista, "i gravkamrar", är en romantisk uppfattning som historikerna nu inte längre bekänner sig till. Det är först när kristendomen blir tillåten som man röjer kring helgonens gravar och samlas på deras dödsdagar för att fira dem. Det bekymmersamma med en artikel som Linds är att han får föra "överhetens" talan i ett ärende som den genomsnittlige gudstjänstfiraren ofta har andra tankar kring och kan beskriva på ett helt annat, mer insikts- och kärleksfullt sätt i den fädernas kyrka man upplevt som kärast på jorden. För min egen del måste jag tillstå att bokens behållning består av de sakliga, innehållsrika kapitlen kring kyrkorummets utformning och dess inventarier, som utgör huvuddelen av boken, med namn som garanterar kvalitet och läsupplevelse; såsom bl a Ann Catherine Bonnier ("Kyrkorna i Dals härad – Några av landets äldsta kyrkor"), Åke Nisbeth ("Östgötskt medeltida mo-

numentalmåleri”) samt Inger Estham (”Äldre kyrkotextilier i Linköpings stift”).

Boken avslutas med ett topografiskt register, där den som söker en särskild kyrka kan finna vad som i boken anförs om denna. Boken innehåller dessutom ett rikt bildmaterial i svart och vitt och i färg. Den är genom sitt format och sin utformning en lämplig handbok att ha med sig vid resor genom detta på värdefulla kyrkor så rika stift.

Lars Djerf

NILSSON, BERTIL
KVINNOR, MÄN OCH BARN PÅ MEDELTIDA
BEGRAVNINGSPLATSER

Projektet Sveriges kristnande. Publikationer. 3. Lunne böcker, Uppsala 1994, 121 s. ISBN 91-88504-02-6

För sitt syfte att nå fram till en för olika forskningsdiscipliner gemensam syn på kristningsprocessen, har projektet ”Sveriges kristnande” till uppgift att kritiskt granska tidigare forskning om vikingatid och medeltid. Den del av uppgiften som behandlar kvinnor och män på medeltida begravningsplatser har nu med kritisk skärpa lösts av docent Bertil Nilsson.

Förf konstaterar att en utveckling är möjlig att belägga från det vikingatida gravskicket med gravläggningsenheter sammanhållna kring familj och släkt, utan könsskiljande gränser, på gårdsanknutna gravfält. Det tidiga kyrkliga mönstret kännetecknas av gravläggning på norr- och södersidan om kyrkobyggnaden, med könssegregering som en fortsättning av uppdelningen inne i kyrkorummet. Denna segregering sker långt innan den negativa kombinationen norrsidan–kvinnorna–djävulen fanns utarbetad i de liturgiska kommentarerna. Från segregerad gravläggning övergår mönstret till att makarna på nytt gravsätts i samma grav, och man övergår till att använda enbart sydsidan av kyrkobyggnaden. På andra ställen förefaller segregeringen dock ha praktiserats även i fortsättningen.

Förf:s kombination av lagstiftning, teologiska kommentarer och arkeologiskt material är skickligt utförd, och hans resultat övertygande. Däremot kan man fråga sig varför barnen alls ingår i undersökningens titel när resultatet stannar vid att barnen ”förefaller ha behandlats efter läglighet”.

Anders Jarlert

SARELIN, BIRGITTA

MUSIKEN I KYRKAN. NÅGRA UTVECKLINGSLINJER I DEN
KLASSISKA KYKOMUSIKENS OCH KYRKOVISANS HISTORIA

Skrifter i praktisk teologi vid Åbo Akademi nr 38, Åbo Akademis tryckeri,
Åbo 1994. 71 s, ISBN 951-650-384-5

Enligt förordet kom denna skrift till för att i någon mån upphäva bristen på kort och översiktlig litteratur i kyrkomusikens historia och i hymnologi. Framställningen har alltså ursprungligen kunnat kompletteras och förtydligas genom muntlig undervisning. För den som läser boken helt fristående och kanske enligt förordet i syfte att få "elementär allmänbildning i kyrkomusikens historia och psalmskunskap" kan en del kortfattade och svepande formuleringar kännas förbryllande. Ibland kommer upplysningarna oförmedlat och utan att närmare förklaras.

Förf har också inom skriftens begränsade utrymme velat ge plats för uppgifter om viktiga tonsättare och deras verk. Här blir framställningens kortfattade karaktär särskilt påtaglig. Tonsättarna och några av deras viktigaste kompositioner nämns oftast i bara några få meningar. Någon gång känns formuleringen förbryllande. Om Anton Bruckners mässor och Te Deum står det, att "det finns symfoniska tendenser i dessa verk, men de är genomsyrade av djup religiös inlevelse". Varför "men"? Finns det någon motsättning? Att på knappa tre sidor presentera 1800- och 1900-talens kristna körmusik måste begränsa urvalet av tonsättare. Bland svenska tonsättare nämns endast tre: Hilding Rosenberg, Lars-Erik Larsson – ingen komposition nämns av Larsson – och Sven-Erik Bäck. Otto Olsson nämns inte – inte heller i det särskilda kapitlet om "orgeln och orgelmusiken". I detta kapitel sägs först att "orgeln var känd som s k vattenorgel redan under antiken. På 800-talet vann den insteg i kyrkorna". Inte vattenorgeln, väl! Termen borde ha förklarats, om den överhuvudtaget hade behövt nämnas.

Läsaren av skriften rekommenderas att utnyttja ett förtjänstfullt sakregister och en tresidig litteraturlista.

Torsten Hedlund

WILSON-DICKSON, ANDREW
MUSIK I KRISTEN TRADITION. FRÅN TEMPEL OCH
KATEDRALER TILL KYRKOR OCH TORG - ILLUSTRERAD
HANDBOK

(Originaltitel: *The Story of Christian Music*, 1992)

Svensk bearbetning, faktagranskning och uppdatering: Folke Bohlin. Översättning: Birgitta Härnlund, Katarina Sjöström, Verbum 1996, 256 s, ISBN 91-526-2221-5

Kyrkomusikens historia har i Sverige tidigare setts ur ett ganska snävt tysk-luthersk perspektiv, och i den andan har författarna antingen hållit sig på en betryggande tungläst akademisk nivå eller reducerat stoffet till ett folkbildande minimum. Sedan den svenska musikkulturen öppnat sig för, och delvis underkuvats av, den anglosachsiska, har det blivit möjligt att ge ut böcker som "Musik i kristen tradition".

Bokens innehåll täcks väl av dess titel och undertitlar. Den handlar inte enbart om musik för gudstjänst och kyrkorum. Den kombinerar musikhistoria i löptexten med lexikonambitioner i faktarutor. Den är utförlig men inte ohanterlig; sidornas format ligger mellan A5 och A4. Den är skriven med den engelska akademiska traditionens grundlärdä lättsamhet – och Folke Bohlin har besparat recensenten en ingående faktagranskning.

Efter en perceptionsfilosofisk inledning om musikens extatiska, symboliska och känslot framkallande funktion, följer del 1: Kyrkomusikens födelse. Den spänner över Gamla testamentet, klostren och deras gudstjänstrytm, notskriftens och flerstämmighetens uppkomst och Wycliffes ännu debatterade fråga om konstmusikens berättigande i gudstjänsten. Faktarutor finns om bl a psaltarsalmerna i tempelgudstjänsten, synagogan och det judiska hemmet, Egerias skildring av gudstjänsten i Jerusalem på 400-talet, antifoner och recitationstoner och mässan på 1000-talet (att mässan och tidegärden är nästan likadana än i dag, nämns dock inte).

Del 2 handlar om renässansen och reformationen. Det för engelska läsare lätt exotiska ämnet Luther, och dennes inställning till musik, behandlas ganska utförligt och är samtidigt en bra sammanfattning för historielösa lutheraner. Genèvepsaltaren, vars koralstil skattas högt av förf, får en egen faktaruta och avsnittet om reformationen i England sätter in många kända namn i deras sammanhang. Kapitlet om motreformationen inrymmer faktarutor om den samtida orgelmusiken i alla konfessioner, om Spaniens guldålder (3 sidor!) och om den latinamerikanska katedralmusiken.

Del 3 utnämner åren 1600–1800 till "kyrkomusikens blomstringstid", och tar bl a upp oratoriets utveckling, luthersk kyrkomusik, J S Bach, Händel och Messias. Men att ta citatet på s 96 till intäkt för att varken Luther eller J S Bach – liksom inte heller förf – "gör åtskillnad på profant och andligt", förefaller mig väl tendentiöst. Likaså följer knappast av ögonvittnets ord från en av Bachs körrepetitioner – "rytmen bemäktigade sig hela

hans kropp” – att ”för att uppföra Cum Sancto Spiritu och de många jämförbara avsnitten *på ett tillfredsställande sätt, måste* (kurs av rec) vi lära oss att röra oss lika mycket som dagens svarta och bruna nord- och sydamerikaner, när de tillber Gud med gospelsångens och dansens vilda glädje”. (s 99) Ja, ja, Bachs egen kör går ju inte att göra något åt nu, men det skulle vara rätt festligt att se några stadgade oratoriekörer börja rulla på höfterna! Men visst kan det vara befogat, i synnerhet i populariseringssyfte, att hänföra vissa Bachverk till den ”extatiska” musiken.

Kap 19–21 handlar om England, om landets och musikens dramatiska historia; det är inte bara den större folkmängden som orsakat den för oss omtumlande mångfalden av andliga och musikaliska traditioner. Här finns mycket matnyttigt med tanke på den engelska körmusikens starka ställning i Sverige. En liten utredning av det engelska sättet att beteckna koralmelodin med ett eget namn i st f med första textraden hade inte skadat; kanske i faktarutan om Wales: Hyfyrdol = Halleluja, sjung om Jesus, Cum Rhondda = Gud ditt folk är vandringsfolket, m fl.

Del 4, om tiden 1750–1900, framhäver något överdrivet kontrasten mellan den enkla protestantiska musiken för församlingens uppbyggelse och den praktfulla, konsertanta katolska, vilken förf betraktar enbart som statussymbol och uttryck för kyrkans makt och rikedom. Den sublimerade folktonen i wienklassikernas och Schuberts mässor, som gjort dem älskade i så många tyska och österrikiska församlingar, har tydligen undgått honom. Även i avsnittet om romantiken, med dess fina faktarutor om Cecilianismen och den gregorianska restaureringen, luftar förf sitt ressentiment mot ”katedralmusiken”: åtskiljandet av tillvarons andliga dimension och vardagslivet samt strävan efter sakral karaktär i kyrkomusiken m fl mentalitetsförändringar står under rubriken ”Kristendomens tillbakagång” (s 125). Men att som Liszt och Gounod m fl skriva sin kyrkomusik på samma sätt som symfonierna och operorna (s 128) är tydligen inte bra heller – utom hos Beethoven och Bruckner. Vad menas?

Det fylliga avsnittet om engelsk, romantisk kyrkomusik borde vara lika välkommet för svenska kyrkomusiker som det i föregående del, och förf ger den tidiga högkyrkligheten (the tractarians) en eloge för dess omsorg om såväl själar som kyrkomusikalisk kvalitet, medan dess avvisande av ”passionerad romantik” och spontanitet sägs ha lett till att kyrkomusiken ”åtnjöt allt mindre respekt och uppmärksamhet från den bildade publiken”. Särskilt betraktas Anglican chant och gregorianska psalmtoner som ”ritualistiska och opersonliga” och oförmögna att återge Psaltarens emotionella och dramatiska innehåll (s 135), medan frikyrkorna och de lågkyrkliga inte haft några svårigheter att ”ge uttryck för sin tro i spontan och entusiastisk musik” (s 142). Men nog var chanting en populär genre på det romantiska 1800-talet och nog ligger gregoriansk psalmodi närmare både den äldsta folkmusiken och den yngsta populärmusiken (jfr också det östkyrkliga sättet att läsa bibeltexter entonigt och uttryckslöst

just för att inte dra uppmärksamheten från texten till framförandet).

Del 5, Östliga traditioner, inleds med en koncentrerad orientering om Östkyrkans historia och gudstjänst och ägnar så ett kapitel åt vardera grekisk, rysk och koptisk-etiotisk kyrkomusik. Även Tjajkovskijs och Rachmaninovs hittills förbisedda kyrkomusik behandlas tämligen ingående; den uppmärksammas ju alltmer av svenska körer, och Rachmaninovs "Ave Maria" är på väg mot standardrepertoaren. Den svenska utgåvan har ett litet tillägg om Finland och Estland. Dock saknar man uppgifter om den ortodoxa grupp som kanske fått mest publicitet i Sverige, nämligen den syrianska ("assyrierna"). Annars torde dessa sidor vara det mest utförliga, lättillgängliga och instruktiva som finns på svenska om ortodox kyrkomusik!

Del 6, Den afrikanska egenarten, beskrivs bäst av sin inledning: "Afrika är en väldig kontinent... Därför söker vi genom selektiva glimtar ... följa kristendomens utveckling bort från västerländsk utstyrelse och dogmatik till en tro ... som är helt integrerad i den afrikanska traditionen. De musikaliska konsekvenserna av denna förändring är dramatiska". (Rec:s anm: Går det att skilja väster- eller österländsk dogmatik från kristen? Och går det att helt integrera något, som ytterst inte är av denna världen, i någon kultur?) Glimtarna är många och varierade och ger en fin referensram till de afrikanska sånger man knappast kan undgå att träffa på i svenska gudstjänster; de bildar också bakgrund till avsnittet om de svartas musik i del 7.

Del 7, Musiken i Nordamerika, är en mycket bra översikt som ger stadsa och sammanhang åt de flestas ganska fragmentariska kunskaper om denna kvantitativt stora del av kristen musik. Egna kapitel får bl a den kyrkohistoriska utvecklingen, svart och vit gospel, karismatiska rörelser och klassisk tradition i USA. Här återfinns stora faktarutor om William Billings, Fisk Jubilee Singers, Thomas A Dorsey och Charles Ives.

Del 8, Musiken i 1900-talets Europa, är också mycket välkommen, så lite som finns skrivet och samlat på svenska. Den franska orgelmusiken får tre hela sidor, engelska förhållanden behandlas grundligt, Taizé får en faktaruta etc. Kap 42, Bibeln i konsertsalen, påpekar att betydande sakrala körverk av t ex Britten, Elgar, Poulenc och Arvo Pärt slagit igenom fortare i konsertsalen än i kyrkorna. Detsamma gäller även Hilding Rosenberg och S-D Sandström hos oss (samt Mendelssohns oratorier som övervintrat i engelska konsertsalar under den nya saklighetens tid på kontinenten; rec:s anm). Den katolska kyrkomusikens samspel med påvliga encyklikor, Vaticanum II och folkspråkets genombrott utreds förtjänstfullt, liksom också "den lutherska kyrkomusikens förnyelse".

Kapitlet "Folkliga strömningar" börjar med Rutter (fast rec har då aldrig hört något annat svenskt namn på Shepherd's Pipe Carol än "När du går till Betlehem"), fortsätter med den karismatiska förnyelsen och tar sedan upp nya musikgrupper, utgåvor, instuderingshjälpmedel, musikaler, m m. Ett tänkvärt och ständigt aktuellt påpekande görs beträffande en del samlingar riktade till ungdom: "... innehållet förrådde de vuxna sammanställarnas mu-

sikaliska intressen och hade föga gemensamt med dåtidens profana ungdomsmusik”.

Ett kapitel om Norden har lagts till, men det har placerats mellan de två avslutande, mer resonerande, kapitlen.

Det man saknar i slutet av denna aptitretande bok är en lista över fördjupningslitteratur; litteraturhänvisningarna i fotnoterna är nog fullständiga, men mycket brokiga. Layout, papper, tryck och färgåtergivning är av hög klass. Illustrationerna är genomgående vackra och välvalda, utom kanske den på s 99 med text om Bachs pedalteknik: bilden föreställer en rokokofasad (1770 -tal?) från den katolska vallfartskyrkan i Amorbach, en orgeltyp som inte var avsedd för musik med självständig pedal.

Enligt förord och omslagstext är Andrew Wilson-Dickson universitetslektor i musikvetenskap. Som kyrkomusiker har han ”vänt ryggen åt en karriär i katedralernas värld” och, via den karismatiska rörelsen, åter(?)vänt till frikyrkan. Han är även verksam som tonsättare, med ambitionen att ”överskrida musikaliska barriärer mellan samhällsklasser och samfund”.

Denna bok förtjänar att bli ett standardverk, och därför är det beklagligt att förf:s bakgrund i så hög grad färgar av sig på hans bedömning av olika företeelser. Om den används som lärobok, bör åtminstone handledaren vara medveten om att förf:s överblick och tolerans är betydligt större ifråga om kristen musik än beträffande kristen spiritualitet. S 20–21 i H Tobins Den underbara harmonin kan behövas för att reda ut begreppen.

Tagen med denna nypa salt är dock *Musik i kristen tradition* ett utomordentligt hjälpmedel för lekt och lärd att ordna eller utvidga sina kunskaper – och jag tvivlar på att någon kan läsa den utan att stöta på något hittills okänt!

Birgit Lindkvist Markström